

PROCESY AKULTURACJI GALICYJSKICH ŻYDÓW W BOŚNI – ANALIZA TECZEK URZĘDNICZYCH

MATEUSZ MALESZKA

ABSTRACT. Acculturation of Galician Jews in Bosnia – Officials' portfolio analysis.

The Archives of Bosnia-Herzegovina, marked with tragedy of fire, had stored large archive collections of files of Austro-Hungarian officials. Among them there had been a numerous group of files of Galician officials, including those of Jewish descent (20%). The collection of 19 files that has survived the fire does not entitle us to unequivocally state any thesis on processes of acculturation of Galician Jews in Bosnia. Nevertheless, we can observe that many Ashkenazi newcomers from Galicia described themselves as Poles, even though initially they had not identified with Polish national idea. Possibly the reason for this is the fact that the Polish community in Bosnia was culturally closer to Galician Jews than local Sephardic population or Ashkenazi immigrants from other countries.

Autor: Mateusz Maleszka, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Wydział Nauk Historycznych, Instytut Historii i Archiwistyki UMK, ul. Bojarskiego 1 87-100 Toruń, bo-leslaw@wp.pl

Słowa kluczowe: Sefardyjczycy, Sarajewo, Akulturacja Żydów, Żydzi Galicyjscy w Bośni

Keywords: Sephardic Jews, Sarajevo, Jewish acculturation, Galician Jews in Bosnia

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XXII/2, Poznań 2015, Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, pp. 91-100, ISBN 978-83-63047-88-7, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Uchwalony w 1878 traktat berliński narysował na nowo mapę Półwyspu Bałkańskiego. Tereny dzisiejszej Bośni i Hercegowiny a także sandżak nowopazarski zostały oddane pod okupację austriacką. Przed nową władzą zwierzchnią rozpoczął się mozolny proces integracji nowo zajętych terytoriów. Tereny Bośni i Hercegowiny odbiegały pod względem rozwoju cywilizacyjnego od pozostałych obszarów znajdujących się pod władaniem Habsburgów. Austro-Węgry zmuszone zostały więc do prowadzenia kosztownej polityki modernizacyjnej oraz do uporania się z etnicznym tygłem, jakim była Bośnia.

Państwo Habsburgów nigdy w swej historii nie miało charakteru etnicznego monolitu, niemniej opanowanie terenu Bośni jeszcze bardziej skomplikowało narodową mozaikę. Tereny Bośni zamieszkane były przez ludy z jakimi ani Cesarstwo Austriackie, ani Królestwo Węgier nie miało wcześniej kontaktu. Obok katolickich (Chorwatów) i prawosławnych (Serbów) zamieszkiwali na terenie Bośni słowiańscy muzułmanie, Turcy i wspólnota żydowska diametralnie odmienna od tej, jaka zamieszkiwała Węgry, Galicję czy kraje niemieckie. Największą liczebnie grupę

ludności stanowiła ludność prawosławna, lecz najbardziej majątni i wpływowi byli wyznawcy islamu¹, tymczasem Austro-Węgry były państwem faworyzującym wyznanie rzymsko-katolickie².

ŻYDZI SEFARDYJSCY

Zamieszkująca Bośnię wspólnota Żydów w sposób wyraźny różniła się od zamieszkujących pozostałą część państwa Habsburgów wyznawców religii mojżeszowej. Nie dość, że na tym terenie nie występowały zjawiska emancypacyjne (jak Haskala), ani nawroty do ortodoksyjnej religijności, ani ruchy reformujące judaizm (jak ruch Chasydyzmu), to bośniaccy Żydzi posługiwali się własnym językiem i kulturowali własne zwyczaje. Nawet wśród austrowęgierskich Żydów, przed zajęciem Bośni, kultura sefardyjska była traktowana jako ciekawostka (przykładem mogą być charakterystyczne inspiracje architektoniczne widoczne przy wzniesieniu Synagogi Hiszpańskiej w Pradze w roku 1868).

Ludność Sefardyjska pochodziła z Półwyspu Iberyjskiego (choć w literaturze spotyka się różne koncepcje odnośnie ich genety na tym półwyspie)³. W średniowieczu wspólnota ta cieszyła się licznymi prawami i przywilejami, dzięki czemu rozwijała się w jej ramach sztuka, kultura i myśl religijna. Na terenie dzisiejszej Hiszpanii działali żydowscy kabaliści i myśliciele religijni, tacy jak Zerachiah ha-Levi z Gerony (1125-1186), Juda Halevi (1070-1141), czy najbardziej znany Mojżesz z Leonu (ok. 1250-1305). To właśnie w działalności tamtejszych myślicieli religijnych należy upatrywać odmienności w zwyczajach Sefardyjczyków⁴.

Rozkwit oraz szerokie przywileje dla osób nie będących katolikami były na półwyspie możliwe tak długo, jak długo pozostawał on podzielony pomiędzy liczne państewka. Postępy rekonkwisty i zjednoczenie półwyspu powodowało, że katolicycy władcy, w miarę wzmacniania swej pozycji na mapie politycznej, poczęli upatrywać w mniejszościach religijnych – żydowskiej i muzułmańskiej – czynnik osła-

¹ Prawosławni stanowili 42,9%, muzułmanie 38,7%, katolicy 18,1% podczas gdy Żydzi 0,3%. J. McCarthy, *Ottoman Bosnia 1700-1878*, w: *The Muslims of Bosnia-Herzegovina: Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, Harvard 1996, s. 81

² W 1907 roku, po praktycznie trzech dekadach habsburskich rządów, katolickiego wyznania było 61,56% urzędników, prawosławie i islam wyznawało odpowiednio 29,29% i 8,63% urzędników. Por. M. Velikonja, *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina*, Texas A&M University Press, 2003, s. 121.

³ Powszechnie przyjmuje się, że przodkowie Sefardyjczyków trafili do rzymskiej Hiszpanii w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Mimo iż istnieje duża ilość przekazów źródłowych (a co za tym idzie również obfita literatura) o obecności Żydów w Wizygockiej czy Frankijskiej Hiszpanii istnieje teza o ich przybyciu dopiero w dobie podbojów Arabskich. Por. S. Katz, *The Jews in the Visigothic and Frankish Kingdoms of Spain and Gaul*, The Medieval Academy of America, Cambridge Massachusetts 1937, s. 3-9; N. Roth, *Jews, Visigoths and Muslims in Medieval Spain: Cooperation and Conflict*, Brill, New York 1994, s. 7-41; S. Sand, *Kiedy i jak wynaleziono naród żydowski*, Dialog, Warszawa 2014, s. 285-293.

⁴ L. Poliakov, *Historia Antysemityzmu: epoka wiary*, Universitas, Kraków 2008, s. 87-89.

biający procesy unifikacyjne. Równocześnie z przesuwaniem się chrześcijańskich granic na południe, zaczęła się pojawiać radykalna antyżydowska doktryna w nauczaniu kościelnym. Za punkt zwrotny w położeniu Żydów, należy uznać śmierć Jana I Kastylijskiego (1358-1390) i arcybiskupa Sewilli Pedro Gómeza Barroso (1331-1390), będących protektorami wspólnoty żydowskiej. Rok później miał miejsce słynny pogrom w Sewilli (później podobne zajścia miały miejsce we wszystkich większych ośrodkach miejskich Kastylii i Aragonii), podczas którego zmuszano wyznawców judaizmu do przyjęcia chrztu pod groźbą kary śmierci⁵. W wyniku prześladowań w ciągu stu lat od pogromu w Sewilli, do konwersji na chrześcijaństwo zmuszono 20 000 Żydów⁶. Od tego czasu sytuacja wyznawców religii mojżeszowej ulegała systematycznemu pogorszeniu. Ostatecznie w roku 1492 Żydzi zostali wygnani z Hiszpanii dekretem alhambryjskim. Zjednoczone królestwa musiało opuścić 150 000 Żydów, kolejne 50 000 zmuszono do przyjęcia chrztu. Część uchodźców poszukiwała swego schronienia w Portugalii, lecz w 1497 roku również z tego państwa zostali wypędzeni przez króla Manuela I (szacuje się, że liczba wypędzonych wynosiła ok. 280 tys. osób czyli 20% populacji kraju)⁷.

Pozbawieni swych domów uchodźcy udali się na wygnanie do Francji (Nantes), Niderlandów (Amsterdam), Włoch (Rzym) i przede wszystkim na tereny Afryki Północnej. Wypędzenie licznej i wykształconej grupy Żydów wykorzystało ekspansywne Imperium Osmańskie. Sułtan Bajazyt II, chcąc ściągnąć do siebie Sefardyjczyków, wykonujących rzadkie w owym czasie w Turcji profesje prawników, lekarzy czy aptekarzy, otworzył dla nich granice⁸. Sefardyjczycy napłynęli wówczas na tereny całego Imperium Osmańskiego, w szczególności do Konstantynopola, Palestyny, na Bałkany, w tym do Bośni⁹. Tu Sefardyjczycy wraz z muzułmanami osiedlali się przede wszystkim na terenie największego ośrodka miejskiego – Sarajewa. Na obszarze tego miasta wspólnota sefardyjska mogła się poszczycić niezwykle dynamicznym rozwojem. Już w 1577 roku posiadali w tym mieście własną dzielnicę, a w 1581 roku wzniesli własną synagogę. Wspólnota sarajewskich Sefardyjczyków przyczyniła się do procesu modernizacji tych ziem, ożywiła relacje handlowe, zarówno w obrębie Imperium Osmańskiego, gdzie uczestniczyła w zacieśnieniu więzów handlowych ze wspólnotami z Macedonii, Salonik i z Sztambułu, jak i z chrześcijańskimi społecznościami po drugiej stronie Adriatyku. Sefardyjczycy bałkańscy, a w szczególności bośniaccy, w odróżnieniu od grup Sefardyjczyków osiadłych w Palestynie czy w Maroku, zachowali swój własny język – ladino w formie możliwie niezmienionej, najbliższej starokastylijskim dialektom (choć pisanym rabiniczną kursywą),¹⁰ podczas gdy wspólnoty osiadłe w północnej Afryce, czy na wschodnim wybrzeżu Morza

⁵ F. Battenberg, *Żydzi w Europie*, Ossolineum, Wrocław 2008, s. 120-121.

⁶ L. Poliakov, *Historia Antysemityzmu: epoka wiary*, s. 146.

⁷ P. Johnson, *Historia Żydów*, Kraków 2010, s. 228-234; F. Battenberg, op. cit., s.123, L. Poliakov, *Historia Antysemityzmu: epoka wiary*, s. 138-140, 162-171.

⁸ L. Poliakov, *Historia Antysemityzmu: epoka wiary*, s. 167.

⁹ P. Żurek, *Sarajewscy Sefardyjczycy – wczoraj i dziś*, „Midrasz”, nr 12 2000, s. 39.

¹⁰ P. Johnson, op. cit., s. 232.

Śródziemnego, zaadoptowały w swej codziennej mowie znaczną część słownictwa miejscowych ludów¹¹. Wart zaznaczenia jest również fakt, że urzędnicy sefardyjscy pracujący w administracji austrowęgierskiej nazywali język codziennego użytku językiem hiszpańskim. W momencie przejęcia władzy nad Bośnią przez Habsburgów populacja Żydów w Bośni wynosiła 3426 osób z czego 3000 stanowili Sarajewscy Sefardyzycy¹².

ASZKENAZYJCZYCY

Wspólnotą żydowską zamieszkująca państwo austrowęgierskie była wspólnota Żydów Aszkenazyjskich. Była to w większości ludność mówiąca językiem jidysz, żyjąca w miastach, ciesząca się pełnym równouprawnieniem (na mocy konstytucji z 1867) i ulegająca procesowi stopniowej asymilacji¹³. Odmienne wyglądała grupa Żydów z Galicji. Tu również nie brakowało osób legitymizujących się wysokim wykształceniem, przeważała jednak grupa ubogiej ludności osiadłej nie tylko w dużych skupiskach miejskich, lecz także w małych miastach i wsiach. Na tym obszarze popularnością cieszyły się również ruchy nawołujące do powrotu do naturalnej religijności czy do nawrotu do ortodoksji. W Galicji i na Bukowinie Żydzi ortodoksyjni i chasydzi wzajemnie się akceptowali skutecznie spowalniając procesy oświeceniowe i reformistyczne¹⁴.

W przypadku galicyjskich Aszkenazyjczyków zjawisko mobilności społecznej dotyczyło jedynie tej wąskiej grupy, która uległa trendom reformatorskim¹⁵, gdyż tylko ta grupa ludności mogła pozwolić sobie na koszty związane ze zmianą miejsca zamieszkania czy też emigracją. Z tej też przyczyny traktat z roku 1878 stanowił dla Galicyjskich Żydów okazję do opuszczenia ojczyzny i udania się do kraju oferującego nowe możliwości. O ile wcześniejsza obecność Żydów Aszkenazyjskich na terenie Bośni ograniczała się jedynie do krótkiego epizodu, kiedy to po stłumieniu po-

¹¹ Język bałkańskich Sefardyzycyków używany jest od lat siedemdziesiątych dwudziestego wieku jako materiał porównawczy do badań prowadzonych przez etnologów i lingwistów nad historią języka i kultury krajów iberyjskich. Por. J. Etzion, S. Wiech-Shahak, *The Spanish and the Sephardic Romances: Musical Links*, „Ethnomusicology”, Vol. 32/1988, s. 1-2.

¹² M. Velikonja, op. cit., s. 130.

¹³ Procesy te w krajach niemieckich zakończyć się miały do końca XIX wieku. Zagadnienie tożsamości Żydów opieram na pracy izraelskiego historyka postsyjonistycznego Shlomo Sanda. Wedle jego badań (jak i przytoczonego tu Poliakov) w okresie poprzedzającym powstanie ruchu syjonistycznego Żydzi uważać się mieli za obywateli tej samej kategorii, co chrześcijańscy sąsiedzi; tożsamość podwójna żydowsko-inna powstała dopiero pod wpływem ruchu syjonistycznego. Por. L. Poliakov, *Historia Antysemityzmu: epoka nauki*, Universitas, Kraków 2008, s. 115.

¹⁴ R. Mahler, *Hasidism and the Jewish Enlightenment: Their Confrontation in Galicia and Poland in the First Half of the Nineteenth Century*, 2001, s. 58-61.

¹⁵ Grupa żydowskich osadników z krajów niemieckich pojawia się w wspomnieniach Henricha Rennera. Por. H. Renner, *Durch Bosnien und die Herzegovina Kreuz und Quer*, Berlin 1897, s. 504-505.

wstania Imre Thökölya w 1686 roku wypędzono z Węgier wyznawców religii niechrześcijańskich (Turków, Żydów i Cyganów), to dopiero teraz Bośnia jako nowe terytorium Austro-Węgier stała się możliwym celem emigracji. W roku 1878 przebywało w Sarajewie jedynie 30 Aszkenazyjczyków, liczba ta systematycznie wzrastała i w roku 1910 wynosiła już 3649 osób¹⁶.

URZĘDNICY I ICH TECZKI

Rok 1878 jest kluczową datą w historii Bośni, to właśnie od tego momentu na tereny tego kraju zaczęli napływać koloniści chłopscy i urzędnicy, którzy mieli za zadanie rozpocząć modernizację tych ziem. Szczególnie liczna była grupa kolonistów pochodzących z innych terenów Austro-Węgier zamieszkałych przez ludność słowiańską: Czech i Moraw oraz z Galicji i Bukowiny. Pochodząca z Galicji grupa urzędników i inteligencji, która wyjechała wówczas do Bośni, nie pozostawiła po sobie wielu dostępnych świadectw pisanych (co odróżnia tę grupę imigrantów od przybyłych na ten obszar duszpasterzy). Większość pamiętników i listów pozostała w rękach prywatnych, więc przy badaniu zagadnień takich jak samoidentyfikacja czy akulturacja można oprzeć się jedynie na materiałach urzędowych. Niestety w tragicznym pożarze Archiwum z 2014 roku, zniszczeniu uległa znaczna część archiwaliów, które mogłyby umożliwić szersze zbadanie tego problemu. Z 600 poszytów wchodzących w skład zespołu: „Personalni Dosjea”, zawierających teczki osobowe urzędników przybyłych do Bośni w latach 1878-1918, udało się uratować jedynie 380 w różnym stopniu zachowania. Niektóre teczki zachowały się w części, inne zaś (jak teczki rodziny Glücklichów) spłonęły nieodwracalnie. Wiele zachowanych teczek ma nadpalone karty, co nie tylko utrudnia odczytanie, lecz również po częstokroć uniemożliwia określenie numeracji stron.

W zachowanych teczkach udało się zidentyfikować 98 osób narodowości polskiej, albo osób pochodzących z Galicji lub Bukowiny, poczuwających się w mniejszym lub większym stopniu do polskości. Nie uwzględniono w tej liczbie osób pochodzących z tej części Austro-Węgier, deklarujących się jako Ukraińcy, Rusini, Austriacy lub Niemcy. W liczbie tej nie zawarto również osób narodowości polskiej pochodzących spoza terenów Austro-Węgier (np. przybyłych z Kijowa). Na potrzeby zestawienia w liczbie tej uwzględniono natomiast osoby deklarujące się jako Galicjanie czy „Austro-Polacy” określające swoje wyznanie jako mojżeszowe lub judaistyczne. Osób takiego wyznania pochodzących z Galicji, których teczki się zachowały, jest w sumie 19¹⁷. Wśród urzędników pochodzenia żydowskiego przebywają-

¹⁶ M. Velikonja, op. cit., s. 130.

¹⁷ Zachowały się teczki następujących osób wyznania mojżeszowego: Josef Agatstein, Ignac Bieñ, Jakub Cichorz, Nachum Fast, Filip Hansel, Alfus Jeksiel, Josef Katz, Israel Kleinman, Hirsch Krember, Salomon Laufer, Józef David Mondstein vel Mucz, Terezja Opperman, Ignak Padres, David Rosenbusch, Josef Rosenbuz, Heinrich Roetinger, Josef Rubenz, Heinrich Schneider, Josef Stockhammer – Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajewo (dalej cyt. ABH), Personalni Dosijea.

cych w Bośni w latach 1878-1918 nie było natomiast ani jednej osoby pochodzącej z Bukowiny. Jedna osoba, deklarująca się jako Polka wyznania żydowskiego, urodziła się już na terenie Hercegowiny¹⁸.

Zwraca uwagę fakt nadreprezentacji w grupie przybyszów z Galicji i Bukowiny osób deklarujących wyznanie judaistyczne. Ich odsetek jest w reprezentowanym materiale badawczym blisko dwukrotnie wyższy, niż wynika to z danych statystycznych Galicji i Lodomerii. Tam bowiem odsetek Żydów wynosił na przełomie XIX i XX wieku jedynie 8%¹⁹. Nawet uwzględniając możliwość błędu, wynikającego z niepełnego zachowania zbioru dokumentów, wypada zastanowić się nad przyczynami tak częstej emigracji do Bośni ludności pochodzenia żydowskiego. Można je ująć w trzech punktach:

1) Galicja, będąca terenem sporu polsko-rusińskiego czy też polsko-ukraińskiego, nie była miejscem, gdzie osoba innego wyznania niż rzymsko-katolickie mogła zrobić karierę. W roku 1900 aż 90% wyższych stanowisk w administracji znajdowało się w rękach Polaków²⁰.

2) Bośnia, jako kraj nie posiadający dostatecznej liczby osób wykształconych, zdatnych do pełnienia stanowisk w administracji lokalnej Austro-Węgier, przyciągała osoby chcące szybko awansować w hierarchii urzędniczej.

3) Napływowi nowych wyznawców judaizmu do Bośni sprzyjała istniejąca już tam wspólnota żydowska²¹.

Zachowany materiał archiwalny, choć niepełny, pozwala jednak na zaobserwowanie zjawisk, dotyczących samoidentyfikacji osób pochodzenia żydowskiego przybyłych do Bośni z Galicji. W większości dotyczy on osób, które zdecydowały się pozostać na terenie Bośni po roku 1918. Informacje znajdujące się w teczkach zostały uzupełnione dodatkowymi materiałami.

W każdej tezcze urzędnika znajduje się sporządzony w formie ankiety kwestionariusz osobowy. Zawiera on informacje pozwalające spekulować na temat samoidentyfikacji respondenta. Są to odpowiedzi na następujące pytania:

- 1) Deklarowana Narodowość;
- 2) Deklarowane wyznanie;
- 3) Znane urzędnikowi języki i język używany na co dzień.

W każdym wypadku jednak należy liczyć się z możliwością mało precyzyjnych, lub zafałszowanych odpowiedzi. Samoocena stopnia znajomości języka może znac-

¹⁸ ABH, Personalni Dosijea, *Tereza Opperman*, s. 1.

¹⁹ J. Buzek, *Rozsiedlenie ludności Galicji według etnograficznych terytoriów*, w: *Wiadomości statystyczne*, nr 21, z. 2, 1909, s. 13.

²⁰ T. Snyder, *Rekonstrukcja Narodów Polska, Ukraina, Litwa, Białoruś 1569-1999*, Sejny 2009, s. 144.

²¹ Napływ ludności aszkenazyjskich Żydów nie zniszczył kultury bośniackich Sefardyjczyków, lecz wprowadził pewne ożywienie. Relacje na niwie gospodarczej pomiędzy przybyszami a obecnymi już tu Sefardyjczykami układały się poprawnie, różnice występowały na polu religijnym gdyż z racji pewnych różnic w obrządku nie dopuszczono nowoprzybyłych do uczestnictwa w wspólnych modlitwach. Por. P. Żurek, op. cit., s. 40.

nie odbiegać od rzeczywistości. Respondent mógł deklarować jako biegle znane języki te, których znajomość miał jedynie pobieżną lub wręcz przeciwnie uznać dobrą znajomość za słabszą, lub całkowicie pominąć w kwestionariuszu biegłość w jakiejś mowie. Zwłaszcza w przypadku języka używanego na co dzień w domu istniało duże prawdopodobieństwo celowego wprowadzenia w błąd osoby sporządzającej kwestionariusz. Nie zachowała się żadna teczka, w której urzędnik swój codzienny język nazwałby jidysz. Niewykluczone, że na stanowiska urzędnicze w Bośni najchętniej rekrutowano osoby posługujące się na co dzień językiem niemieckim lub którymś z języków słowiańskich, pomijanie jidysz mogło być rezultatem warunków postawionych przy rekrutacji.

W przypadku wyznania głównym problemem była niemożność zadeklarowania bezwyznaniowości, co uniemożliwia zidentyfikowanie postaw agnostycznych czy ateistycznych u respondentów.

Najwięcej jednak problemów wzbudza zadeklarowana w ankiecie narodowość. Zarówno urzędnik sporządzający i weryfikujący kwestionariusz, jak i respondent, licząc na korzyść w postaci zatrudnienia, mogli wpisać inną narodowość niż ta, do której ankietowany faktycznie się poczuwał. Ponadto wśród osób ankietowanych czterostokrotnie występowało niezrozumienie pytania o narodowość. Termin ten regularnie mylono z terminem przynależności państwowej czy terytorialnej, często osoby katolickie z Bośni deklarowały się jako Hercegowińczycy, nie brakowało również osób deklarujących się jako Morawianie czy, w przypadku osób pochodzących z Galicji, jako Galicjanie czy Austro-Polacy. W żadnej sporządzonej tezcze urzędniczej nie występowała również narodowość żydowska.

Oprócz wyżej wymienionych pytań i deklarowanych na nie odpowiedzi, wysoce przydatne mogą okazać się informacje o życiu rodzinnym urzędnika. Szczególnie znaczenie odgrywają tu imiona członków rodziny – rodziców, małżonka czy dzieci. Zwłaszcza pisownia tych ostatnich (np. Henryk zamiast Heinrich czy Franciszek zamiast Franz), może świadczyć o poczuwaniu się ankietowanego urzędnika do polskości. Pojawiające się czasem imiona rodziców również mogą wskazać na rzeczywiste korzenie etniczne, zmianę postawy narodowej lub zmianę wyznania. Na przykład ojciec zmarłego jako katolik Ignaca Bienia miał na imię Naftali, co może wskazywać na żydowskie korzenie przynajmniej jednego z rodziców²².

Za przykład egzemplifikujący powyższe problemy możemy uznać teczkę lekarza Josefa Katza. Urodzony w roku 1864 we Lwowie Josef Katz, mimo że mieszkał w tym mieście aż do okresu studiów, nie tylko określił swą narodowość, jako austriacką – „österreichich”, ale nie zadeklarował nawet znajomości języka polskiego, przyznając się w dokumentach jedynie do biegłej znajomości języka niemieckiego. Katz pozostał wierny wyznaniu mojżeszowemu przynajmniej do końca swej kariery urzędniczej w Bośni, swym dzieciom jednak nadał imiona chrześcijańskie w wersji niemieckiej: Heinrich, Anna i Ludwig²³.

²² ABH, Personalni Dosjea, *Ignac Bien*.

²³ ABH, Personalni Dosjea, *Josef Katz*, [brak sygnatury], s. 3.

PROCESY AKULTURACJI

Badanie procesów akulturacji stało się możliwe dzięki temu, że wraz z upływem czasu kwestionariusze osobowe urzędników były uzupełniane o kolejne ankiety, w których odpowiedzi mogły się różnić od zamieszczonych w pierwszej ankiecie. Śledzenie owych zmian pozwala na zaobserwowanie przemian w postrzeganiu własnej tożsamości.

Za powszechne uznać należy zjawisko równoległego występowania w materiałach znajdujących w teczce osobowej wyznania judaistycznego i narodowości polskiej. Za wyjątkiem jednostkowego przypadku Josefa Katza, ujęci w zestawieniu Żydzi na pewnym etapie swej kariery przyznawali się do narodowości polskiej. Najczęściej też, z jednym kolejnym wyjątkiem Izaaka Bienia, deklarowali jednocześnie narodowość polską i wyznanie mojżeszowe lub judaizm. Żydowski ojciec, dokonujący takich deklaracji, nadawali swym dzieciom polsko brzmiące imiona np. Josef Agatstein wpisał jako imię swej młodszej córki Irena²⁴, nie zaś z niemieckiego Irene, podczas gdy starszy syn miał na imię Georg.

Niewątpliwym przykładem zmiany samoidentyfikacji narodowej z niepolskiej na polską są ankiety Józefa Dawida Mucza vel Mondsteina²⁵. Ten urodzony w Brodach w 1858 roku wyznawca religii mojżeszowej przed wyjazdem do Bośni określił swą narodowość jako galicyjską („Galizien”). W momencie wyjazdu, czyli w roku 1897, deklarował biegłą znajomość języka niemieckiego, słabszą zaś polskiego, bośniackiego i francuskiego. Również dzieci Mondsteina nosiły imiona nietypowe dla dzieci polskich, a typowe dla środowiska zgermanizowanych Żydów – Moritz i Salika. Jednak po kilkuletnim pobycie w Bośni Mucz jako język używany na co dzień podawał już język polski, zaś swą biegłość w języku niemieckim uznawał za daleko mniejszą. Wart uwagi jest również fakt, że urzędnik ten przestał określać miejscowy język po pobycie w Bośni jako bośniacki, a zaczął nazywać go językiem serbo-chorwackim. Zmianie uległa również deklaracja narodowości Mucza, podczas pobytu zadeklarował się już jednoznacznie jako Polak („Pole”)²⁶. Również Hirsch Krember, deklarujący w momencie wyjazdu język niemiecki, jako język używany na co dzień w domu, po kilku latach pobytu w Bośni przyznał się do codziennego używania języka polskiego²⁷. Zjawisko przewartościowania znajomości języków podczas pobytu w Bośni można zauważyć praktycznie w każdej teczce urzędniczej. Zazwyczaj wiązało się to jedynie z pogłębieniem znajomości języka lokalnego, oprócz tego jednak widoczne jest przewartościowanie na korzyść języka polskiego.

Jeszcze ciekawszym przypadkiem procesu akulturacji są losy lwowskiego weterynarza Izaaka Bienia. Pochodzący z Przemyśla Izaak Bień w swej deklaracji z chwili wyjazdu w roku 1908 zadeklarował się jako Austro-Polak („österreicher-Po-

²⁴ ABH, Personalni Dosjea, *Josef Agatstein*, s. 1.

²⁵ ABH, Personalni Dosjea, *Josef David Mucz vel Mondstein*, s. 1.

²⁶ ABH, Personalni Dosjea, *Josef David Mucz vel Mondstein*, s. 12.

²⁷ ABH, Personalni Dosjea, *Krember Hirsch*, s. 2.

le”). Przyznawał się też do lepszej znajomości języka polskiego niż niemieckiego²⁸. Podczas pobytu w Bośni zmienił zarówno swą deklarację narodową na polską, jak i wyznanie na rzymsko-katolickie. Zmienił też imię z Izaaka na Ignacy, a swym dzieciom nadał polskie imiona Stanisław i Janina. Co ciekawe, w odróżnieniu od większości urzędników przybyłych z ziem polskich, Bień nie zakończył swojego pobytu w Bośni w roku 1918 i nie wrócił do Polski po odzyskaniu przez nią niepodległości, lecz pozostał w Jugosławii aż do lat trzydziestych²⁹. Na uwagę zasługuje również postać Terezi Opperman, która, choć urodziła się w roku 1897 na terenie Hercegowiny, w tabeli urzędniczej sporządzonej w Jugosławii określiła się mianem Polki wyznania żydowskiego³⁰.

PERSPEKTYWY BADAWCZE I WNIOSKI

Stosunkowo wąska grupa 19 teczek nie pozwala na postawienie jednoznacznie brzmiących tez odnośnie procesów akulturacji galicyjskich Żydów w Bośni. By w pełni zbadać to zjawisko, konieczne byłoby zebranie szerszego materiału źródłowego oraz zestawienie przemian w świadomości przybywających do Bośni wyznawców judaizmu z Galicji z przybyszami z innych części c. k. monarchii. Szczególnie wartościowe mogłyby być porównania z przybyszami z Węgier. Żydzi węgierscy, mimo że stanowili mniejszy odsetek ludności w kraju, to z przyczyn zaawansowanej emancypacji, bliskości kraju i polityki sprowadzania mieszkańców Węgier realizowanej przez Benjamina von Kállay’a, stanowili największą grupę imigrantów aszkenazyjskich w Bośni. I w tym wypadku problem jest jednak podobny, jak w przypadku przybyszów z Polski – spalenie większości materiału archiwalnego. Mimo to jednak, ogląd nawet fragmentarycznie zachowanych teczek urzędników przybyłych z Węgier i innych krajów, pozwala zauważyć występowanie tych samych zjawisk, co wśród przybyszów z Galicji. Po przybyciu do Bośni, urzędnicy wyznający judaizm chętniej identyfikowali się z krajami pochodzenia, niż przed wyjazdem.

Wśród aszkenazyjskich przybyszów z Galicji w Bośni wystąpiło zjawisko ewolucji świadomości narodowej w kierunku jednoznacznego poczuwania się ich do polskości, nawet jeśli w pierwszej ankiecie nie określali swej narodowości jako polskiej, ani też nie przyznawali się do stałego używania języka polskiego. Skłania to do następujących wniosków:

1. Polska wspólnota w Bośni musiała być galicyjskim Żydom bliższa, niż miejscowa ludność sefardyjska czy aszkenazyjscy imigranci z innych krajów.
2. Galicyjscy Żydzi mieli poczucie odrębności zarówno od miejscowych Żydów sefardyjskich, modlących się według odmiennej liturgii, jak też od innych wspólnot aszkenazyjskich.

²⁸ ABH, Personalni Dosjea, *Ignac Bien*, s. 1.

²⁹ ABH, Personalni Dosjea, *Ignac Bien*, [brak numeru strony].

³⁰ ABH, Personalni Dosjea, *Tereza Opperman*, s. 1.

3. Władze Austro-Węgier, faworyzując osoby wyznania rzymskokatolickiego, nakłaniały do przyjęcia chrztu w tym obrządku. Osoba wyznająca judaizm po przyjęciu chrztu w sposób oczywisty zmuszona była do przyjęcia nowej tożsamości.

4. Na terenie sporu pomiędzy różnymi ruchami narodowymi, przede wszystkim między ruchem serbskim a chorwackim, jakim była Bośnia, następować mogło zjawisko polaryzacji tożsamościowej, któremu ulegli również Żydzi z Galicji, przyznając się jednoznacznie do polskiej tożsamości.

5. Proces ten zdaje się być niezależny od pojawienia się w roku 1918 możliwości powrotu do kraju pochodzenia, z której tylko część osób skorzystała.

BIBIOGRAFIA

Archiwalia

Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajewo, Personalni dosije, [teczki osobowe bez numeracji]

Literatura

- Buzek Józef, *Rozsiedlenie ludności Galicji według etnograficznych terytoriów*, „Wiadomości statystyczne”, nr 21, z. 2, 1909, s. 13-21.
- Etzion Judit, Wiech-Shahak Susana, *The Spanish and the Sephardic Romances: Musical Links*, „Ethnomusicology”, vol. 32/1988, s. 1-37.
- Battenberg Freidrich, *Żydzi w Europie*, Ossolineum, Wrocław 2008, ss. 431.
- Johnson Paul, *Historia Żydów*, Platan, Kraków 2010, ss. 636.
- Katz Solomon, *The Jews in the Visigothic and Frankish Kingdoms of Spain and Gaul*, The Medieval Academy of America, Cambridge Massachusetts 1937, ss. 182.
- Mahler Raphael, *Hasidism and the Jewish Enlightenment: Their Confrontation in Galicia and Poland in the First Half of the Nineteenth Century*, Jewish Publication Society, Philadelphia 1985, ss. 411.
- McCarthy Justin, *Ottoman Bosnia 1700-1878* [w:] *The Muslims of Bosnia-Herzegovina: Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia* (ed. Mark Pinson, Roy Parviz Mottahedeh), Harvard University Press, Harvard 1996, s. 54-83.
- Poliakov Leon, *Historia Antysemityzmu: epoka wiary*, Universitas, Kraków 2008, ss. 422.
- Poliakov Leon, *Historia Antysemityzmu: epoka nauki*, Universitas, Kraków 2008, ss. 478.
- Renner Heinrich, *Durch Bosnien und die Herzegovina Kreuz und Quer*, Dietrich Reimer Verlag, Berlin 1897, s. 602.
- Roth Norman, *Jews, Visigoths and Muslims in Medieval Spain: Cooperation and Conflict*, Brill, New York 1994, ss. 372.
- Sand Slomo, *Kiedy i jak wynaleziono naród żydowski*, Dialog, Warszawa 2014, s. 434.
- Snyder Timothy, *Rekonstrukcja Narodów Polska, Ukraina, Litwa, Białoruś 1569-1999*, Pogranicze, Sejny 2009, ss. 350.
- Velikonja Mitja, *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina*, Texas A&M University Press, b.m. 2003, ss. 365.
- Żurek Piotr, *Sarajewscy Sefardyjczycy – wczoraj i dziś*, „Midrasz”, nr 12 /2000, s. 39-41.